

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

139:3 • 2019

1600-talets adliga bildningsresor

FREDRIK THISNER*

Försvarshögskolan

Ola Winberg, *Den statskloka resan: Adels peregrinationer 1610–1680*, Studia Historica Upsaliensia 260 (Uppsala: Historiska institutionen, Uppsala universitet 2018). 414 s.

Utgångspunkter, frågeställning och material

Ola Winbergs avhandling om åtta kapitel sätter som titeln antyder adliga ungdomars utbildningsresor i Europa i fokus. Avhandlingen tar spjärn mot bland andra Lars Nihléns och Simone Gieses tolkningar av utbildningsresorna, peregrinationerna, och andra adliga utbildningssträvanden utomlands, som enligt dem hängde samman med en europeisk integrationsprocess, där renässanshumanistiska ideal var viktiga delförklaringar.

Winberg tar i avhandlingens första kapitel i stället avstamp i den svenska statsbyggnadsprocessen under perioden samt kontrasterar resornas doktrin mot deras faktiska genomförande.

Undersökningen motiveras med huvudsakligen tre argument. Winberg betonar för det första att det var en särskild grupp som reste med ståndspecifika värderingar rörande bland annat synen på statstjänst. Tidigare forskning har förvisso uppmärksammat andra utbildningsmoment vid sidan om ren akademisk utbildning, däremot framstår det fortfarande som oklart hur mycket tid och andra resurser som lagts ned på sådan annan verksamhet.

För det andra menar Winberg att det ännu är oklart huruvida tidigare forskning skildrat unika eller generella mönster och menar att det finns material som gör en studie av resans praktik, och hur denna förhöll sig till föreställningar om densamma, möjlig.

Ola Winberg anser för det tredje att statsbyggnadsperspektivet erbjuder en ny ingång till forskningsfältet som inte prövats tidigare. Författaren menar att eftersom tidigare forsknings fokus legat på sociala och kulturella

* Fakultetsopponent; docent i historia

fenomen, så erinrar han om att föreliggande undersökning inte primärt studerar resandet som ett medel för samhällseliten att bevara sin position. Avhandlingen handlar alltså inte primärt om social reproduktion.

Utgångspunkten för avhandlingens kronologiska avgränsningar utgörs av det systemskifte som Gustav II Adolfs trontillträde innebar, där adeln erhöll långtgående privilegier och fick företräde till de högsta ämbetena i utbyte mot att gå med på att kröna den minderårige monarken. Detta bilade de strider som tidigare funnits mellan adeln och kronan. 1680-talet, slutpunkten för studien, markeras av reduktionen. I samband med denna, menar Ola Winberg, minskade inte bara antalet adliga peregrinationer, utan de hade då också förändrat karaktär.

Generellt kan sägas att Winbergs analytiska kategorier för kapitlen 3–7 utgörs av tid, plats, pengar och sysselsättning, medan kapitel 2 snarare bygger på en argumentations- och begreppsanalys. Det centrala källmaterialet för kapitlen 3–7 är – ehuru inte det enda – brev, resejournaler och räkenskaper. I fokus för rekonstruktionen av peregrinationen står 18 resor. För att en resa skall komma i fråga för att ingå i undersökningen måste antingen en svit av minst tio brev föreligga, en resejournal eller ha en sammanhängande räkenskap. I det aktuella materialet är det endast en resa som kan dokumenteras från början till slut utifrån alla dessa materialkategorier.

Undersökning och resultat

Avhandlingens andra kapitel behandlar resandet som kunskapsform och föreställningarna om resandet. Med hjälp av närmare tio orationer och lika många reseinstruktioner rekonstrueras peregrinationens pedagogiska doktrin. Varför skulle man peregrinera? Hur och var skulle man peregrinera och vilken typ av kunskaper skulle inhämtas? Centralt för peregrinationen var den statsklokhets – *prudencia* – som resan skulle uppamma hos resenärerna. Med detta begrepp förstods förmågan att omsätta kunskap och erfarenhet i handling som skulle gagna staten och samhället. Winbergs rekonstruktion av peregrinationen som pedagogiskt koncept och den kunskapsyn som detta representerar är detta kapitels viktigaste resultat. Det är en kunskapsyn som Winberg menar väsentligen gått tidigare forskning förbi.

I det tredje kapitlet fokuserar författaren på förberedelserna för resan. Centralt i dessa var studier vid svenska universitet – främst Uppsala – som passande nog låg nära Stockholm där rikets ledning huserade. En annan viktig förberedelse var rekryteringen av preceptorer, en privatlärare som följde med på resan ned i Europa. Dessa var vanligen lovande män av ofrälse börd. Adelsynglingarna gjorde även förberedande resor i Sverige före det att den egentliga peregrinationen tog sin början. Utöver detta måste även finansiering ordnas för peregrinationerna, vilka, som det med all önskvärd

tydlighet framgår, var mycket dyra projekt. Den sista åtgärden före avresan var att *valedicera*, det vill säga ta avsked. Avsked togs inte bara från släkt och vänner utan även från prominenta statsföreträdare, något som ofta gjorde saken till närmast en riksangelägenhet. Det hängde i sin tur samman med att det var rikets toppskick som skickade sina söner på utbildningsresor och att någon form av offentlig tjänst hägrade vid hemkomsten.

I det fjärde kapitlet behandlas resrutterna och de platser resorna gick till samt hur resmönstren, såväl avseende resans form och innehåll förändrades under perioden. Ett resultat är att runt 40 procent av tiden investerades i universitetsstäder. Omkring 60 procent användes däremot i olika metropoler och på resande fot mellan dem. Det är ett viktigt – och nytt – resultat. Ola Winberg menar att resultatet står i samklang med peregrinationen som pedagogisk modell. Han menar vidare att aristokraterna hade förhållandevis få resmål att välja mellan och att resandet inte styrdes av en vilja att bryta ny mark, snarare handlade det om ett imiterande för att förvärva vissa bestämda erfarenheter. Förenklat kan sägas att förändringen under den undersökta perioden består i att Paris ökade i betydelse som resmål parallellt med att investeringarna av tid i tidigare gängse universitetsstäder minskade.

Det femte kapitlet avhandlar peregrinationen som ekonomiskt projekt. Här studeras dels vad en hel resa kunde kosta, dels hur olika typer av utgifter fördelade sig under resans gång. För det första kan konstateras att en peregrination var ett mycket dyrt projekt, ofta var resorna förbundna med skuldsättning för resenärernas familjer för att mobilisera de likvida medlen. Kostnaderna och de därmed behäftade skulderna skulle under slutet av perioden också bli föremål för kritik. Ola Winberg gör där så är möjligt jämförelser med utländska förhållanden. Den svenska adelns utgifter tycks överlag ha legat i paritet med övrig europeisk adel, möjligen överträffad av tyska riksfurstar och brittisk aristokrati. Winberg menar att det går att urskilja en trend där resornas kostnader under periodens lopp i allmänhet blev dyrare. Från i snitt cirka 1000 riksdaler per person och år, steg de så småningom till det dubbla. De höga kostnaderna, menar Winberg, fungerade socialt exkluderande gentemot framför allt mindre förmögna adelsläkter. Olika metropoler var olika dyra att vistas i, dyrast var Paris, ett resmål som blev viktigare under undersökningsperioden, något som kan förklara kostnadsutvecklingen. Utöver kost och logi investerades framför allt friskt i kläder, medan kostnader för studier och mer praktiska övningar stod för runt tio procent av utgifterna.

Det sjätte kapitlet utgörs av en fördjupning av resultaten från de två föregående kapitlen. Här studeras resenärernas förehavanden på de platser som tog mest tid och ekonomiska resurser i anspråk. Utöver den italienska resrutten, intog Paris en särställning och som sagt under perioden en väx-

ande betydelse. Det berodde inte minst på Frankrikes växande betydelse som kontinental stormakt. Centralt är vidare att olika orter, under olika tidsperioder, ansågs betydelsefulla på skilda sätt. De tidigare berömda ridakademierna i Italien övertogs exempelvis med tiden av dem i Paris.

Det sjunde kapitlet är det sista empiriska och handlar om resenärernas återvändande till Sverige och etablerandet i rikets ledarskikt. Det var en dyr fas i peregrinationen. Här måste stora summor pengar investeras för att resan skulle ge den förväntade avkastningen. Inte minst kläder och annan representativ verksamhet frestade på de ekonomiska tillgångarna. I denna fas av resan var det alltså av vikt att återknyta kontakter med statsledningen. Oavsett Roms eller Paris betydelse på andra områden var det ytterst Stockholm som så att säga var resans mål.

Det åttonde kapitlet utgörs av en sammanfattande diskussion av avhandlingens centrala resultat. De mest centrala har redan presenterats. Det som här förtjänar att nämnas är att den adliga peregrinationen förändrades under undersökningsperioden, närmare bestämt rör det hur resorna omhändertog prudentia-begreppet i praktiken. Vid periodens början kan resornas genomförande tydligare sägas ha varit orienterat mot statsnyttan. Under slutet av undersökningsperioden var det snarare mer orienterat mot högadelns ståndsmässiga preferenser. Förändringens orsaker, menar Ola Winberg, står primärt att finna i förändringarna inom adeln som grupp och förändrade ekonomiska och sociala betingelser i hemlandet.

Kritiska kommentarer

Det bör betonas att detta i grunden är en bra avhandling som presenterar nya resultat och klargöranden av sådant som tidigare varit mindre väl känt. Emellertid finns det ingen avhandling utan brister eller partier som hade kunnat utvecklas mer. Några av de mest centrala berörs här. För det första kan nämnas att studiens syfte kunde vara tydligare formulerat. Efter att ha läst avhandlingen är det fortfarande lite oklart om syftet är att specifikt undersöka adelns resande, peregrinationen som genre, den svenska statsbyggnadsprocessen speglad genom bildningsresorna eller förhållandet mellan adel, kungamakt och bildningsresande. Ola Winberg menar att social reproduktion inte står i centrum för studien. Icke desto mindre framförs, dessutom på god grund, sådana resonemang på många ställen. Som läsare frågar man sig då varför en sådan dimension saknas i syftesformuleringen, alldeles i synnerhet som tidigare forskning också lyft fram sådana aspekter på denna kostsamma verksamhet.

Vad gäller studiens övergripande frågeställning skulle den kunnat ha utvecklats mer. På sidan 15 står att läsa att "[i] centrum för studien står således frågan om hur den statskloka resan definierades, genomfördes och

småningom underminerades genom föränderliga praktiker”. Denna mening föregås förvisso av resonemang och bakgrundsteckningar, men en tydlig fråga eller mer specifika delfrågeställningar som tydligt relaterar tillbaka till en huvudfrågeställning saknas.

Beträffande valet av tidsperioden 1610–1680 hade därutöver argumentationen kunnat skärpas ytterligare. Om just statsbyggandsprocesser står i fokus borde det i sådana fall ha argumenterats för varför just denna period är särskilt intressant. Sådana processer pågick såväl före som efter den valda tidsperioden. Om det vidare är just statsbyggande som är den primära bevekelsegrunden borde kanske även andra gruppers resande med bäring på detta ha behandlats eller avgränsats bort mer tydligt.

Ett alternativ hade varit att justera motiveringen av studien något. En möjlig angreppsvinkel kunde då vara att ta utgångspunkt i adeln som grupp. Perioden 1610–1680 kan närmast beskrivas som en adlig socioekonomisk högkonjunktur i svensk historia. Det är nu som adeln dras in i statsbyggandeprocessen, men det är också under denna period som adelsståndet tillväxte numerärt, ändrade sin strukturella sammansättning och fick större finansiella muskler genom kronans godsdonationer. En motsvarighet, om än inte exakt med kronologin överensstämmande, är det danska adelsväldet. Mot bakgrund av resultaten är det aktiviteter som skall dana en skicklig statstjänare som tydligast finns representerade under undersökningsperiodens början. Resandets praktik muterar sedan snarare i riktning mot vad en belevad adelsman bör kunna. Därmed framstår valet att exkludera social reproduktion som åtminstone en utgångspunkt som kanske något förhastat.

Ett alternativt sätt att motivera studien hade då varit att peka ut bildningsresorna under perioden som infallande under en adlig socio-politisk högkonjunktur. Den förändrade definitionen av resan, såsom den kommer till uttryck i praktiken, skulle då förklaras med att tolkningsföreträdet av vad en peregrination var övergick till adeln i takt med att dess socioekonomiska position förstärktes. Inga av dessa förslag hade inneburit några förändringar i undersökningar, val av material eller undersökningsmetoder.

Vad gäller metodologin skulle en mer utförlig diskussion om forskningsupplägget kanske ha varit av nöden. Studien bygger på närmare 20 peregrinationer, helt eller delvis rekonstruerade, under en period av 70 år. Här hade det varit önskvärt med en mer utförlig diskussion av hur studien skall förstås. Rör det sig om ett representativt urval, fallstudier eller snarare om en rekonstruktion av en resegenre? Sådana metodologiska val får naturligtvis konsekvenser för hur resultaten sedan kan tolkas. I de fall, exempelvis på grund av källtekniska omständigheter, där det inte är möjligt att diskutera exempelvis representativitet, kunde författaren också mer aktivt ha argumenterat för just sina tolkningar och hämtat argument från det vi i övrigt

vet om större samhällsprocesser under undersökningsperioden för att stärka sin argumentation. Det är alltså inte egentligen resultaten som sådana jag ifrågasätter, utan mer sättet att hantera dem.

Beträffande umgänget med forskningsläget hade en något mer aktiv dialog med tidigare forskning och mer frekventa resultatmarkeringar varit önskvärd. Ibland får man vänta väl länge på att få veta hur olika delresultat förhåller sig till tidigare forsknings ståndpunkter.

Språket är annars överlag gott, men på sina ställen väl ymnigt. Författaren har en tendens att låta sig dras med av sitt källmaterial. Särskilt tydligt är detta i kapitel 6. Kapitlet har onekligen litterära kvaliteter men dessa utövas delvis på bekostnad av den precision som rimligen måste vara det primära syftet i en avhandling.

Avslutning

Som framgått har mina främsta invändningar gällt hur frågeställningen utformats, hur tolkningsramen för studien konstruerats och hur delar av argumentationsgången hos författaren sett ut. Inget av min kritik har på något fundamentalt sätt slagit undan benen på studiens resultat.

Oaktat det som här sagts i övrigt, vill jag understryka att detta är en mycket imponerande prestation. Få andra än Ola Winberg hade bland dagens historiker kunnat klara av att tillgodogöra sig det källmaterial som använts, givet de omfattande språkkunskaper detta kräver, inte minst latin, franska och italienska. Även den empiriska utmaning som arbetet inneburit är väl värd att lyfta fram. Att Winberg därutöver använt, för denna forskningsinriktning, delvis nytt källmaterial och kombinerat det med mer gängse källkategorier på nytt sätt, har väsentligen kunnat fördjupa bilden av vad en peregrination egentligen innebar under perioden. Det förtjänar att framhållas. Likaså gäller detta resultaten som kastar nytt ljus inte bara över peregrinationen som kunskapsform utan även över adeln under perioden som grupp. Jag menar att Ola Winbergs arbete, trots mina invändningar, väsentligen berikat området och därutöver kommer att bli ett standardverk på området.